

Koltai Kornélia

Félúton protestáns és zsidó liturgia közt

Péchi Simon szombatos Biblia-fordítása (1634)*

Előadásomban Péchi Simonnak, az erdélyi szombatos felekezet ideológusának 1634-es Biblia-fordítását és a Biblia-fordításhoz írt

Koltai Kornélia hebraista, az ELTE BTK Asz-szirológiai és Hebraisztikai Tanszékének adjunktusa.

kommentárját szeretném bemutatni. A szemléltetésben főként azokra a rituális utalásokra, nyelvi jegyekre és felhasznált forrásokra összpontosítok, amelyek a fordításnak és a kommentárnak a protestáns hagyománytól elváló, zsidó-zsidózó jellegét tükrözik.

Mielőtt azonban magával a kézirattal (fordítással, magyarázattal) megismerkednénk, nagy vonalakban nézzük meg, hogy az 1588-ban alapított szombatoság mennyiben jelentett valódi elmozdulást a kereszténységből a zsidó válás felé, és ki is ez a Péchi Simon, aki a héber Biblia lefordítására vállalkozott!¹

A szombatos mozgalom a reformáció utolsó ágazatából, az antitrinitarizmusból vagy unitáriusságból alakult, és a gyökerekhez való radikális visszatérés szándéka hívta életre. A legelső magyar nyelvű szombatos emlék: az 1588-ból származó Árkosi-kódex. Ez a kódex egy erdélyi, szenterzsébeti főúr, Eőssi András énekeit s polemikus iratait tartalmazza. Eőssi András a szerzője a *Zsidó hűtön valók* című vitairatnak is, amely a szombatoság létrehozása szempontjából a legfontosabb mű, a szombatosok „programadó” irata.

Az Eőssi András alapította új felekezet, amely főként Székelyföldön toborzott híveket, az ószövetségi tanok megvalósítását, életelvekként való megjelenését tűzte ki célul. Ennek értelmében vezették be a szombat tartását a vasárnap helyett, innen származik az irányzat elnevezése is. Törekedtek a Tórában, vagyis a Mózes öt könyvében előírt ünnepek megülésére, sőt, a naptár átírását is tervbe vették. A törvényhozásra és a végrehajtásra a bibliai jogrendszer kiterjesztését tartották kívánatosnak, s mindenekelőtt a *Dekalógus* (Tízparancsolat) betartásán munkálkodtak. Jézust Messiásként ismerték el, de isteni mivoltát, istenségét tagadták. Az Újszövetségből egyedül az *Apokalipszis*-t (a Jelenések könyvét) tartották ihletettnek, bár az Újszövetségnek tekintélyt tulajdonítottak. A szombatoság e korai szakaszában a rabbinikus zsidó szemlélet még nem volt jelen, a Biblia utáni zsidó irodalomról, a Szóbeli Tanról nem volt ismeretük.

* Az ELTE Bölcsészettudományi Karán tartott, „A liturgikus gondolkodás alakzatai Pázmány Péter korában — Ritualia I.” című konferencián 2010. november 9-én elhangzott előadás.

¹ Kutatástörténeti áttekintés, Péchi Simon élete és a szombatosok története részletesebben, szövegmutatványokkal e folyóirat egy korábbi számában, ld. KOLTAI Kornélia: „Péchi Simon bibliafordítása és –kommentárja”, *Magyar Egyházzene* XVI (2008/2009) 387–404.

Eőssi 1602-ben halt meg, s az alapító atya halálával lezárult az erdélyi szombatosságot mozgalom első korszaka. 1624-ig voltak vezető nélkül. Ekkor vette át a gyülekezet vezetését Eőssi András fogadott fia, Péchi Simon.

Péchi Simon feltehetőleg Pécsről származott, s családjával az 1580-as évek második felében vándorolt át Kolozsvárra, ahol az Unitárius Kollégiumban folytatta tanulmányait. Tanulmányai befejeztével került Szentterzsébetre, ahol iskola- vagy tanítómesteri állást kapott, vélhetően Eőssi András gyermekeit is tanította. Hamarosan külföldi tanulmányútra ment, amellyel hebraisztikai tudományos pályafutását is megalapozta.

Péchi külföldi tanulmányútját, peregrinációját adatok hiányában nagyon nehéz pontosan rekonstruálni. Az út egyes állomásai azonban ismertek. Bukarestbe, majd Konstantinápolyba ment, ahol a szefárdi zsidók jesivájában (valási intézményében)² képezte magát. Itt került kapcsolatba a zsidó hagyományokkal: a zsidó imakönyvvel és a rabbinikus irodalommal. Konstantinápoly után Tuniszba, majd Nápolyba, Rómába, Ragúzába utazott.

Volt tehát lehetősége a zsidóság irodalmával foglalkozni, s személyes élményeket szerezhetett a liturgiájukról. A zsidó liturgiával való találkozás a szefárd rítussal való találkozást, a szefárdi rítus elsajátítását jelentette. Külföldi tanulmányútján szerezte be azokat a munkákat is, amelyekből első fordításait készítette.

Peregrinációjáról az 1590-es évek közepén tért haza. Ekkor fogadta örökbe Eőssi András.

Nincs kézzelfogható bizonyíték arról, hogy Péchi 1621 előtt, fényes politikai pályafutása idején szombatosságot lett volna. Feltehetően csak 1621-től, a szamosújvári, ill. a kővári börtönben fordult a szombatosságot tanok felé.

A Bethlen Gábor fejedelem által letartóztatott egykori kancellár 1624-ben szabadult a kővári börtönből. Száműzetése az udvarhelyszéki Szentterzsébeten, ahogyan az imént már utaltam rá, új fordulatot eredményezett a néhány évtizede működő szombatosságot gyülekezet történetében. Kivételes rabbinikus irodalmi felkészültségének és küldetésstudatának köszönhetően a felekezet történetének a rabbinikus judaizmus irányába forduló szakasza kezdődött el ekkor.

Péchi a szombatosságot ideológiai-rituális-szervezeti alapjainak a kidolgozását tekintette legfőbb feladatának. Ezért lefordította a *Psalterium*-ot (a Zsoltárok könyvét), a szefárd rítusú, teljes liturgiai rendszert felölelő zsidó imakönyvet, újrafordította az *Ávot*-ot (az *Atyák mondásai*-t),³ valamint olyan különböző jogietikai vonatkozású fordításokat készített, amelyeket a gyülekezet működése

² A közismert héber eredetű szavakat, műveltségiszavakat a magyar hangalakban és írásmóddal meghonosított formában közlöm. A tudományos átiráshoz ld. C. L. SEOW: *A Grammar for Biblical Hebrew*. Revised Edition. Abingdon Press, Nashville 1995. 1.

³ Péchi Simon kiadatlan rabbinikus írásai: *Az Atyák mondásai — Pirqé ávot fordítása (1620/21)*. A marosvásárhelyi kéziratból kiadta, kísérő tanulmányokkal és magyarázatokkal ellátta KOLTAI Kornélia. MTA Judaisztikai Kutatócsoport — Osiris Kiadó, Budapest 1999. (Hungaria Judaica 11.)

szempontjából nélkülözhetetlennek ítélt. Szombatos imakönyv-fordításával kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy ez a világon a legelső teljes, nemzeti nyelvű imakönyvfordítás, amely a sziddúrt, a hétköznapi imakönyvet és a mahzort, az ünnepi imakönyvet egyaránt magában foglalja.

Péchi a rabbinikus tanítások ismeretében kezdte meg a Biblia-fordítását és kommentárját is, 1634-ben. Mindannyiunk sajnálatára azonban csak töredékes formában maradt fenn: a Genesis (Teremtés/Mózes I. könyve) 5. fejezetétől az Exodus (Kivonulás/Mózes II. könyve) 12. fejezetéig terjedő szövegrészt tartalmazza. Az 1634-es autográf kézirat jelenleg a Magyar Országos Levéltárban található (Teleki Levéltár, P. 667/10).⁴

A kódex felépítése a következő: Péchi először a bibliai fejezet fordítását adja meg. Ezt követi a magyarázat, az adott fejezethez kapcsolódó kommentárrész, melyet „terminológiájában” *Jedzegetés*-nek nevez. A főszöveget, vagyis a Biblia-fordítást Péchi nagyobb, szebb betűkkel, olvashatóbban írja; a magyarázatok szemmel láthatóan gyorsabban, kevésbé gondosan készültek, nehezebben is olvashatóak. Minden egyes bibliai fejezethez tartozik kommentár. Az adott bibliai fejezethez tartozó *Jedzegetések*-ben azonban nem versekhez, hanem kisebb egységekhez, tagmondatokhoz, szószerkezetekhez, ritkábban egy-egy szóhoz fűződnek a magyarázatok, s az értelmezendő textusrészlet kiemelten, nagyobb betűkkel, külön sorban olvasható. Versszámok itt egyáltalán nincsenek feltüntetve. A kéziratban néhol kisebb papírdarabkák vannak elhelyezve, ami arra utal, hogy Péchi később is visszatér a korábban már tárgyalt fejezetek kommentálásához. Egy-egy caput fordítása a rá vonatkozó értelmezéssel átlagosan 6–8 oldalt tesz ki.

Péchi alapforrásként mind a fordításhoz, mind a kommentárhoz a *Biblia Rabbinica Magna*-t használja. A Felix Pratensis szerkesztésében, 4 kötetben, 1514 és 1517 között, átdolgozva pedig 1548-ban Velencében kiadott rabbinikus Bibliából az eredeti héber maszorétikus szöveghez, valamint középkori kommentárokhoz jut hozzá, s innen ismeri a targumokat,⁵ a héber Biblia arámi fordításait is.

A Biblia-fordítás zsidó-zsidózó, liturgiai jellegét jelzi, hogy parasákra, a zsinagógai heti olvasmányoknak megfelelő szakaszokra van felosztva. A XVII. század elején nemzeti nyelven olvasni a tórai parasákat (Péchi magyar terminusával: „szombati lecké”-ket): nemzetközi viszonylatban is páratlan jelenségnek számíthatott.

⁴ A kézirat mérsékelten konzervatív és mai (modern) helyesírás szerint átírva, tanulmányok kíséretében 2011-ben nyomtatásban is megjelent: KOLTAI Kornélia: *Péchi Simon kiadatlan Biblia-fordítása (1634)*. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport. (Hungaria Judaica 23.)

⁵ Targum: (héber/arámi 'fordítás' a *tirgēm/targēm* 'fordít/interpretál' jelentésű gyökből) a héber Biblia arámi nyelvű fordításai, illetve kiegészítései, amelyeket a Kr. u. II. századtól kezdődően a Kr. u. I. évezred folyamán rögzítettek. Az ún. kanonizált változatok: Targum Onkelos, a Tóra fordítása és Targum Jonatán, a Próféták és az Egyéb Írásoké. További, nem-kanonizált Tóra-fordítás a Jeruzsálemi, ún. Neofiti I, és Pseudo-Jonatán targumja.

Láthatjuk tehát, hogy Péchi a Biblia-fordítás megalkotásában a Tórának a liturgiai életben betöltött szerepét tartja mérvadónak. A héber Biblia-fordítás szükségességéről is tehát a gyülekezet liturgiai-rituális életének szabályozása szándékával dönt, hiszen ekkorra már forgalomban, használatban voltak a liturgiai élethez nélkülözhetetlen szombatos énekek, illetve, ahogyan jeleztem, a zoltárok és az imakönyv. A szombatos Tóra-, illetve Biblia-fordítás azonban még hiányzott a gyülekezet életéből.

A főszovegben az alábbi helyeken található a parasákra utaló megjegyzések. A Genesis 6. fejezetének 8. verse után (kiemelés tőlem):

1. táblázat. A parasák jelzése a Tóra magyar szövegében

Mérsékelt konzervatív átírás

(Gn 6,8–9)

8. Noach penigh kegelmet talala az Eoreok Istennek szeomej eleott.

Az mjnt parasakra szombati Leczkekre vagjon osztua az Szent teorueny, Eddigh Elseo parasa. Elseo Szombati Leczke.

II. parasa Masodik Szombati Leczke.

9. Ezek [---] az Noachnak leott dolgay.

Mai helyesírás szerinti átírás

(Gn 6,8–9)

8. Noah pedig kegyelmet talál a az Örök Istennek szömei előtt.

Amint parasákra, szombati leckékre vagyon osztva a Szent törvény, eddig első parasa. Első Szombati Lecke.

II. parasa. Második Szombati Lecke.

9. Ezek [---] a Noahnak lött dolgai.

Valamint a Gn 44. fejezet, 17. verse után (kiemelés tőlem):

Mérsékelt konzervatív átírás

(Gn 44,17–18)

17. Kyre felele: Tauol legjen az en teollem hogy en azt czelekeodnem: de az firfiu kjnek kezenel talaltatott az pohar, az legjen en rabom, tw penigh mennjeteok el bekesegre az tw Attjatokhoz.

Tizenegjedik Zombati Leczke.

18. Hozza jaruluan penigh Jehuda monda: Keonjeorgeok edes Vram (enged megh) kerlek, had szolljon az te szolgad az en Vram fwlejben, mert te Parohual egjenleo vagj.

Mai helyesírás szerinti átírás

(Gn 44,17–18)

17. Kire felelé: Távol legyen az éntőllem, hogy én azt cselekedném: de a firfiú, kinek kezénél találtatott a pohár, az legyen én rabom, tü pedig menjetök el békességre a tü atyátokhoz.

Tizenegyedik Szombati Lecke

18. Hozzájárulván pedig Jehuda, monda: Könörgök, édes Uram (engedd meg), kérlek, hadd szóljon a te szolgád az én Uram füleibe, mert te Parohval egyenlő vagy.

A parasák kezdetét azonban a legtöbb esetben nem magában a bibliai részben, hanem a kommentárban határozza meg.

A zsidó kontextus, a Biblia-fordítás héber-zsidó vonatkozása ezenkívül a fordítás nyelvében is kimutatható. Idő híján összpontosítsunk most a szókészleten belül az ún. hebraizmusokra!

A Genesis 5., Ádám nemzetségét bemutató fejezetében Péchi így fordít (kiemelés tőlem):

2. táblázat. *Hebraizmusok a Tóra magyar fordításában: a héber אָלָדָּ [yalad] hífi il igetörzsbeli jelentésének ('szül'/'nemz') közvetítése*

Mérsékeltlen konzervatív átírás

(Gn 5,4–7)

4. Es leónek az Adamnak napjai az vtan hogy Seteth nemze nyolcz szaz esztendeök, kykben *szwle* fiakat es Leanyokat 5. Es Leónek Adamnak minden Eleö napjai kilencz szaz es harmincz esztendeök es megh hala. 6. Setis [---] mykor Elt volna száz Eöt esztendeöket, nemze Enost. 7. Ele [---] Seth az vtan hogy Enost nemze nyolcz száz het esztendeöket, kyken fiakat es Leanyokat *szwle*.

(Gn 5,16)

16. Es ele Mehallalel Jared nemzese utan njolcz szaz harmincz esztendeöket kyken fiakat es Leanjokat *szwle*

(Gn 5,21–22)

21. Chanokis Eluén hatuan eöt esztendeöt nemze Methuselachot, 22. Es jara Chanok az Istennel mjnek vtanna Methuselachot *szwle* három szaz esztendeigh kyken fiakat es Leanyokat *szwle*.

(Gn 5,28–30)

28. Lamechis eluen szaz nyolczuan két esztendeöt fiat *szwle* 29. Es hjua ennek neuét Noachnak

Mai helyesírás szerinti átírás

(Gn 5,4–7)

4. És lőnek az Ádámnak napjai azután, hogy Sétet nemzé, nyolcszáz esztendőök, kikben *szüile* fiakat és leányokat. 5. És lőnek Ádámnak minden élő napjai kilencszáz és harminc esztendőök, és meghala. 6. Sét is, [---] mikor élt volna százöt esztendőket, nemzé Énost. 7. Éle [---] Sét azután, hogy Énost nemzé, nyolcszázhet esztendőket, kiken fiakat és leányokat *szüile*.

(Gn 5,16)

16. És éle Mehallalél Járed nemzése után nyolcszázharminc esztendőket, kiken fiakat és leányokat *szüile*.

(Gn 5,21–22)

21. Hanok is élvén hatvanöt esztendőt, nemzé Metuseláhot. 22. És jára Hanok az Istennel, minekutánna Metuseláhot *szüilé*, háromszáz esztendeigh, kiken fiakat és leányokat *szüile*.

(Gn 5,28–30)

28. Lámeh is, élvén száznyolcvankét esztendőt, fiat *szüile*. 29. És hívá ennek nevét Noahnak,

mondván: Ez vigasztal meg minket az mj munkajnkntul, es kezwnk rabotajnak banattjatul ez feöldreöl kit az Isten meg atkozott. 30. Ele penigh Lamech minek vtanna Noachot *szwlte* volna eöt szaz kilenczuen eöt esztendeöt, kyken fiakat es Leanyokat *szwle*.

mondván: Ez vígasztal meg minket a mi munkáinktúl, és kezünk rabotáinak bánatjátúl e földről, kit az Isten megátkozott. 30. Éle penig Lámeh, minekutánna Noahot *szülte* volna, ötszáz-kilencvenöt esztendő, kiken fiakat és leányokat *szüle*.

És a Genesis 11. fejezetében lévő genealógiában, Sém nemzetségeleírásában (kiemelés tőlem):

Mérsékelt konzervatív átírás

(Gn 11,11)

11. Es elo Sem minek utanna *szwle* Arphaxadott, eöt szaz esztendeött, es *szwle* fiakat s' leanjokat.

(Gn 11,22–23)

2[2]. Eluen Serugh harmincz esztendeöt *szwle* Nachort. 2[3]. Es Ele Serugh az vtan hogy Nachort *szwle* ket szaz esztendeöt, es nemze fiakat s' leanjokat.

Mai helyesírás szerinti átírás

(Gn 11,11)

11. És éle Sém, minekutánna *szülé* Arfaxadot, ötszáz esztendő, és *szüle* fiakat s leányokat.

(Gn 11,22–23)

2[2]. Élven Szerug harminc esztendő, *szülé* Náhort. 2[3]. És éle Szerug azután, hogy Náhort *szülé*, kétszáz esztendő, és nemze fiakat s leányokat.

Péchinél a *szül* mind a Gn 5-ben, mind pedig a Gn 11-ben 'nemz' jelentésben is előfordul. A klasszikus héber nyelv mind a 'szül', mind pedig a 'nemz' jelentésű igét a יָלַד *hif'il* igeörzsében, ugyanazon lexemával jelöli. Péchi szóhasználatát így joggal tekinthetjük hebraizmusnak.

További érdekességet rejt magában a Genesis 5. fejezetének 1. verse és a Genesis 6. fejezetének egy szakasza (kiemelés tőlem):

3. táblázat. Hebraizmusok a Tóra magyar fordításában: a héber אֱלֹהִים [*'élóhím*] ('Isten') transliterációja

Mérsékelt konzervatív átírás

(Gn 5,1)

1. Ez az Adam nemzetsegenek számlalasa: á mely napon Isten teremte Adamot. (*Elohim*) Isten á hasonlatosságban czinalá eötet.

Mai helyesírás szerinti átírás

(Gn 5,1)

1. Ez az Ádám nemzetségének számlálása, amely napon Isten teremté Ádámot. (*Elohim*) Isten a hasonlatosságban csinálá őtet.

(Gn 6,2–4)

2 Es lattak volna az *Elohim* fiay az emberek leanyt hogy jok keduessek volnának, veőnek feleségeőket magoknak [akar honnat] ky mellyet választ vala. 3. Monda erre az Eőreők Vristen Nem tusakodik eőreőkke az en Lelkem az emberben. azért hogy eőkis csak tészek. Es lesznek az eő napjai száz husz esztendeők. 4 Oriások [---] valanak az feőldeön azokban az napokban, es affeőleött az vtan mykor keőzeőswltek volna az *Elohim* fiay az Emberek leanyual, es azok szwltek volna eő nekyk: Ezek leőnek kyk ez vilagon Ereősbek voltak, es hyress neuess firfiak.

(Gn 6,2–4)

2. És látták volna az *Elohim* fiai az emberek leányit, hogy jók, kedvesek volnának, vőnek feleségőket magoknak [akárhonnat], ki mellyet választ vala. 3. Mondá erre az Örök Úristen: Nem tusakodik örökké az én lelkem az emberben, azért, hogy ők is csak testek. És lesznek az ő napjai százhusz esztendőők. 4. Óriások [---] valának a földön azokban a napokban, és affölött az után, mikor közösültek volna az *Elohim* fiai az emberek leányival, és azok szültek volna őnékik. Ezek lőnek, kik e világon erősbek voltak és híres-neves firfiak.

A magyar szövegben feltűnik az Isten szónak eredeti, héber formája, latin betűs átírással. Péchinek ezzel a szóhasználattal nyilvánvalóan nem az a pragmatikai motivációja, hogy pontosítsa a gyülekezetnek, melyik istennév szerepel az eredeti szövegben. Az 5. fejezetben éppen ellenkezőleg, valamiféle tanítói-ismeretterjesztő, kultúráközvetítő szándékkal dönthet az *Elohim* kifejezés használata mellett. A tágabb értelemben vett reáliák, a forrásnyelvi kultúrának azok a jelenségei, amelyek a célnyelvi kultúrában ismeretlenek, ezzel a fordítási módszerrel jól megtaníthatók, megismertethetők mindenkinek. A 6. részben más lehet az ok: az esetleges blaszfémia elkerülése.

S végül nézzünk a fordításban jelenlévő hebraizmusokra még egy utolsó példát, a „hívá annak nevét” magyarosnak éppen nem nevezhető szerkezetet, amelyet Péchi a héber קָרָא שֵׁם [qārā' šēm] szó szerinti megfelelőjeként fordít, következetesen. Csak néhányat szemléltetek az automatikus átváltási műveletnek tekinthető példák közül. Az elsőben az eredeti névetimológia leképezése is tetten érhető, a héber בְּנֵי אַמְמִי [ben 'ammī] átírása-lefordítása nyomán (kiemelés tőlem):

4. táblázat. Hebraizmusok a Tóra magyar fordításában: a héber קָרָא שֵׁם [qārā' šēm] ('hív'/'nevez') szó szerinti fordítása

Mérsékelt konzervatív átírás

(Gn 19,35–37)

35. Es fogadának méhekben

Mai helyesírás szerinti átírás

(Gn 19,35–37)

35. És fogadának méhekben

az Loth két Leany az eö Attjoktul. 36. Szwluen [azert] fiat az Elseöb szwleöt *hiua annak Neuét* Moabnak ez Attja [---] az Moabitaknak mjnd ez may napigh 37. Az kwssebbikis fiat szwluén *hiua annak neuét Ben Amj*: (En nepem fia) [---]. Ez Attja [---] az Ammon fiajnak mind ez may napigh

(Gn 21,3)

3. Es *hjua* Abraham az eö fianak *Neuét* ky néky szwleték azt á kit Sarah szwle eö nekj. Jzchaknak.

(Gn 22,14)

14. Es *hjua* Abraham *annak* az helynek *Neuét*: Isten Lat[asa]nak: á mjnt mais mondgjak. [---] Az hegen Isten latodik.

(Gn 29,32–35)

32. Fogaduan azert Leah meheben fiat szwle, es *hjua annak neuet* Reubennek monduan: Mert megh latta az Eöreök Uristen az en njomorusagomat, es most mar (inkab) szeret engeömet az én ferjemis. 33. Ismet fogaduan meheben fiat szwle ezt monduan: Mert megh erteötte az Eöreök Uristen hogy én keduetlensegben vagiok, azert adta eztis ennekeöm; es *hjua annak neuét* Simeonnak. 34. Mégis fogaduan meheben fiat szwle ezt monduan: Most már ez uttal hozzam ragazkodik az en ferjem, mert szwltem eö nekj három fiakat; azert *hjua annak neuet* Leuinek. 35. Ismet fogada meheben es fiat szwle, monduan: Ez uttal már halado vallast tesz az Eöreök Istennek azert *hyua annak neuet* Jehudanak, es megh allapodék az szwlestwl.

a Lót két leányi az ő atyjoktul. 36. Szülvén [azért] fiat az elsőbb-szültött, *hívó annak nevét* Moábnak. Ez atya [---] a moábitáknak mind e mai napig. 37. A күssebbik is fiat szülvén, *hívó annak nevét Ben Ami*: (Én népem fia) [---]. Ez atya [---] az Ammon fiainak mind e mai napig.

(Gn 21,3)

3. És *hívó* Ábrahám az ő fiának *nevét*, ki néki születék, azt, akit Sarah szüle őnéki: Ichaknak.

(Gn 22,14)

14. És *hívó* Ábrahám *annak* a helynek *nevét*: Isten Lát[ásá]nak, a-mint ma is mondják. [---] A hegyen Isten látódik.

(Gn 29,32–35)

32. Fogadván azért Leah méhében, fiat szüle, és *hívó annak nevét* Reubennek, mondván: Mert meglátta az Örök Úristen az én nyomoruságomat, és most már (inkább) szeret engömet az én férjem is. 33. Ismét fogadván méhében, fiat szüle, ezt mondván: Mert megértötte az Örök Úristen, hogy én kedvetlenségben vagyok, azért adta ezt is énnököm, és *hívó annak nevét* Simeonnak. 34. Mégis fogadván méhében, fiat szüle, ezt mondván: Most már ezúttal hozzam ragaszkodik az én férjem, mert szültem őnéki három fiakat, azért *hívó annak nevét* Lévinek. 35. Ismét fogada méhében, és fiat szüle, mondván: Ezúttal már hálaadó vallást tesz az Örök Istennek, azért *hívó annak nevét* Jehudának, és megállapodék a szülestül.

A parasákra tagolás és a nyilvánvaló hebraizmusok mellett⁶ a *Jedzegetés*-ekben megjelenő rabbinikus források szolgáltatnak alapot az 1634-es fordítás zsidó hagyományba illesztéséhez, még annak ellenére is, hogy vitathatatlan a reformáció szellemi közegének szerepe, a reformációval megindult nemzeti nyelvű Biblia-fordítások és Biblia-magyarázatok hatása. Péchi kommentárjában is megtaláljuk a nagy reformátorok (Luther, Kálvin, Matthias Vehe-Glirius) nézeteit, tételeit. Ugyanakkor, ha kiválasztunk egy tetszőleges részt a magyarázatban, azt tapasztaljuk, hogy túlnyomó többségben zsidó forrásra, zsidó interpretációs technikával történik hivatkozás.

Az általam korábban vizsgált, a Gn 14. és 18. fejezetéhez, illetve a Gn 49,10-es verséhez írott kommentár több mint 90%-ban zsidó, rabbinikus forrásokra való utalásokat tartalmaz. A rabbinikus források között a legkedveltebbek a vizsgált korpuszban a midrások, azon belül is a *Berésit Rabba*.⁷ Az agádikus (elbeszélő) műfaj meghatározó jelenléte a *Jedzegetés* műfajiságának is irányt szab. Péchi olvasmányos, könnyen befogadható, tanulságos, erkölcsi épületekre szolgáló magyarázatokkal akarja az egyszerű hívőt megszólítani, tanítani–nevelni, mint egy észrevétlenül „elhintvén” bennük a zsidó tárgyi ismereteket, a zsidó kultúrtörténeti információkat.

Lássunk rá egy példát (kiemelés tőlem):

5. táblázat: *A bibliai szöveget magyarázó Jedzegetés rabbinikus forrásai: midrás-részletek magyarul*

A Biblia-részlet:

Mérsékelt konzervatív átírás

(Gn 14,10)

[10]. Az Siddim veölge[ben] penigh sok Enyues kutak [---] valának, Es el futanak á Sedom s' Gamorrha kyalj, s ott el huluan, kyc meg maradanak az hegyre szaladanak.

Mai helyesírás szerinti átírás

(Gn 14,10)

[10.] A Sziddim völgyé[ben] penig sok enyves kutak [---] valának, és elfutának a Szodom s' Gamorra királyi, s ott elhullván, kik megmaradának, a hegyre szaladának.

⁶ NB: a tulajdonnevek átírásában is szinte kizárólag a héber eredetit követi, nem pedig a Septuaginta-Vulgata nyomán elterjedt alakváltozatokat.

⁷ Midrás: (héber 'tanulmányozás' a *dáraš* 'megvizsgál / kikutat' jelentésű igéből) irodalmi műfaj és módszer; vallási törvények következtetése a Bibliából, illetve a Bibliához írott magyarázó elbeszélések, példázatok gyűjteménye. Péchi a *Berésit Rabba*-nak feltehetőleg az 1593–94-ben Szalonikiben megjelent kiadását használja.

A Biblia-részlethez tartozó kommentár:

Mai helyesírás szerinti átírás

A Szidim völgyében etc. E שריים Szidim felől a szónak gyükere szerint, ki mezőre, ki mészre és mészvermőkre viszi, magyarázza ennek értelmét. A rajta való sok kutakat is ki enyves kutakra, mint Szinaárnál, ki mészvermőkre viszi. De térhelyen ritkán vagyon mészégetésnek helye. A *Midrás* magyarázatja, hogy a Szedom királya, s több szomszéd nemzetek nem akarván hinni Ábrámnak az égő kemencéből való szabadulását, mikor hadastul megveretvén, e kutak, enyves kutak között szorongottak-kevergettek, az Úristen csudálatos szabadítást cselekedvén a Szedom királyával, elhitte lehetségesnek az Ábrahám tűztől való szabadulását, és a kutakról ez okon volna itt emlékezet. *Berésit Rabba*⁸

Rasit, a neves középkori (XI–XII. sz.) franciaországi Tóra- és Talmud-kommentátort is sűrűn idézi, R. Salamon-ként.⁹ Például (kiemelés tőlem):

6. táblázat: *A bibliai szöveget magyarázó Jedzegetés rabbinikus forrásai:
Rasi magyarázatai magyarul*

A Biblia-részlet:

Mérsékelt konzervatív átírás

(Gn 18,1)

I. Megh jelenék (ez vtan) az Eörök Vristen nekj az Mamré czerejénél; mjkor wlne Satora ajtajában *az nap forró melegsegeben.*

Mai helyesírás szerinti átírás

(Gn 18,1)

1. Megjelenék (ezután) az Örök Úristen néki a Mamre cserejénél, mikor ülne satora ajtajában *a nap forró melegségében.*

A Biblia-részlethez tartozó kommentár:

Mai helyesírás szerinti átírás

A nap forró melegségében etc. R. Salamon írja, hogy a napot Isten tokjából küllyebb vonta volna, és oly forró hőséget tartott, ki miatt az úton járók nem járhatnak. Kin Ábrahám csudálkozott, egyéb házhoz képöst vendégi, úton járók nem érköztek, azok várására vigyázni sátor ajtajában ült, kívánsággal várván vendégöket. És hogy más külső vendégek nem érköztek, angyalok jöttek hozzája.¹⁰

⁸ A hivatkozott rabbinikus forráshelyeket beazonosítottam: *Berésit Rabba* XLII: VII, 6.

⁹ A Rasi név mozaikszó, a Rabbi Shlomo Jichaqi (ben Jichaq) név kezdőbetűinek rövidítése.

¹⁰ Rasi Gn 18, 1; bBM (*Talmud Bavli, Baba Mecia*) 86.

De olyan tekintélyes középkori zsidó kommentátorok is megjelennek, mint David Kimhi, Jakov ben Asér, Avraham ibn Ezra. Továbbá a Simon bar Johájnak tulajdonított, XIII. századi misztikus bibliamagyarázatban, a *Zóhár könyvé*-ben található értelmezések, valamint a már említett targumok is állandó forráslehetőséget jelentenek az 1634-es Biblia-kommentárhoz.

A kiválasztott korpusz arról tanúskodik, hogy Péchi keresztény Biblia-kiadást is használ, illetve az újszövetségi szöveghelyeket is figyelembe veszi. De, amint említettem, ezen hivatkozások száma elenyésző a zsidó hivatkozásokhoz képest. A protestáns Sebastian Münster héber-latin *Hebraica Bibliá*-ja, amelynek javított kiadása Bázelen, 1546-ban jelent meg, mindenesetre egészen biztosan végig kéznél van a fordítás során. A már idézett vershez tartozó magyarázatban olvashatjuk (kiemelés tőlem):

7. táblázat: *A bibliai szöveget magyarázó Jedzegetés keresztény-protestáns forrásai: Sebastian Münster magyarázatai*

A Biblia-részlet:

Mérsékelt konzervatív átirás

(Gn 18,1)

I. Megh jelenék (ez vtan) az Eörök Vristen nekj az Mamré cserejénél; mjkor wlne Satora ajtajában az nap forro melegsegeben.

Mai helyesírás szerinti átirás

(Gn 18,1)

1. Megjelenék (ezután) az Örök Úristen néki a Mamre cserejénél, mikor ülne satora ajtajában a nap forró melegségében.

A Biblia-részlethez tartozó kommentár:

Mai helyesírás szerinti átirás

Mamré cserejénél: Ezt *Munsterus* אֱלֹנֵי Eloné: térnek, Mamre térinek fordította, mert azt is teszen, de ide alább segít az írás e magyarázatnak: mikor a fa alatt leülteti, nyugotya, és annak árnyékában ad enni az Angyaloknak. (...)

Péchi tehát átnézi, ellenőrzi Münster latin fordítását, de nem fogadja el kritikátlanul. S ha nem találja Münsterét megfelelőnek, meg is magyarázza, hogy miért a saját megoldása a helyes.

Szent Pál leveleit és az evangéliumokat Erasmus *Novum Instrumentum*-ából ismeri-olvassa és idézi. Csupán egy példát szeretnék kiemelni az Újszövetségre való utalások közül, Jákob áldásából a Júdára vonatkozó, Silóval kapcsolatos magyarázatból:

8. táblázat (a következő lapon): *A bibliai szöveget magyarázó Jedzegetés újszövetségi forrásai: hivatkozás Lukács evangéliumára*

A Biblia-részlet:

Mérsékelt konzervatív átírás

(Gn 49,10)

10. Nem szakad ky az (kiralj) palcza Jehudabol, sem az teörueny szabo az eö labay keözzwl, *mykor oztan el jeö á Siloh*, ky az nepeknek megh vallaloja leszen.

Mai helyesírás szerinti átírás

(Gn 49,10)

10. Nem szakad ki a (királyi) pálca Jehudából, sem a törvény-szabó az ő lábai közzül, *mikor oztán eljő a Siloh*, ki a népeknek meg-vállalója leszen.

A Biblia-részlethez tartozó kommentár:

Mai helyesírás szerinti átírás

Mikor oztán eljő a Siloh etc. (...) Itt is úgy, mikor oztán eljő a Siloh. *Erre* a magyarázatra olvasd reá, mert kiírni nem győzöm. *Jrm: 23. Jechez: 34. ** Luc: 2.* Mindazáltal, ha e magyarázatban bátorkodtam, kedvező kegyelmét az én Istenemnek kérem, és az ítéletnek, bölcsességnek világosságát magammal együtt kívánván mindeneknek, szabadossan hagyom ** a tiszta értelmének, bölcsességnek vizsgálatát, keresését mindennek.

Péchi itt Lukács evangéliumának egy fejezetét állítja párhuzamba Jeremiás és Ezékiel könyveinek egy-egy fejezetével. Azt látjuk tehát, hogy az Újszövetség és benne az evangélium éppen olyan —egyenrangú— hivatkozási alap, mint az ószövetségi próféták. A többi újszövetségi helyre való hivatkozásból is arra következtetünk, hogy Péchi autoritást tulajdonít az evangéliumoknak és Pál apostol leveleinek. Ha pedig szóba kerül Jézus Messiásként való azonosítása, pl. a Gn 18,2-ben előforduló 3 angyal—3 férfi kapcsán, akkor a legnagyobb természetességgel történik meg mindez.¹¹

Általában azonban elmondható —a vizsgált korpusz alapján legalábbis—, hogy a kereszténységgel való kapcsolat alig mutatkozik meg a Biblia-kommentárban. A keresztény örökségből Péchi az Újszövetség elfogadását és a Messiás-Jézusba való hitet viszi tovább.

A Tóra-fordítás liturgikus szakaszolása, a fordítás nyelvi megformáltsága, valamint a kommentár rabbinikus forrás-preferenciája alapján megállapíthatjuk: az 1630-as évek derekán Péchi Simon a szombatos gyülekezetet egyértelműen az új irány: a zsidó vallási-liturgiai keretek között képzei el.

¹¹ A Gn 18,2-ben szereplő „Három firfiakat látá”-szövegrészhez fűzött magyarázatában (vö. *Jedzegetés*, Gn 18,2) Péchi keresztény érvekkel, keresztény tanokkal felfegyverkezve száll szembe a hagyományos keresztény exegézissel. Valójában tehát az „ellenség fegyverével támad”, azaz magával a Szentháromság-dogmával cáfolja azt az értelmezési tradíciót, amely a három férfit —három angyalt— a Szentháromsággal azonosítja. Argumentációjában Jézust a Messiással azonosítja, többek közt a „Mesiás Krisztus Maritul [sic] való születése” mondategysége tanúskodik erről.

136

49.

Jaakob. Helyet talo mioszamal kinyiroo fudlyraa mallye in
kardzjanah. or kzyenit byn.

Nejuen kilenczedit, pest.

I. Elio biunatum panyz Jaakob az. o. faysz manda: Gyral.
lyed. de. ch. o. or m. g. z. elars. in. bi. ne. az. k. m. k. k. o. z.
Gen. lxxviii. az. xlv. o. napokom. 2. Gyral. lxxviii. o. o. f. i. e.
or lath. arak. m. g. o. b. Jaak. ob. f. ay. lath. f. ay. o. k. o. d. o. m. f. e. a.
az. bi. f. ay. ar. k. at. 3. Leub. on. to. on. eli. o. f. en. i. o. o. m. es. az. or.
az. ann. el. f. i. e. f. i. a. g. e. n. t. e. l. p. o. b. er. de. n. n. a. g. y. o. b. m. o. l. t. o. s. a. g. e. n. t. e.
or n. a. g. y. o. b. l. a. n. t. o. n. i. t. a. l. o. d. e. t. o. m. a. v. a. d. f. i. a. d. e. m. i. g. y. a. l. t. a. n. d. o.
v. a. l. t. a. n. d. o. m. y. e. t. o. z. 3. az. or. ce. nem. m. h. o. m. m. o. l. t. o. s. a. g. e. n. t. e. m. i. g. y. e. t. o. z. a.
m. e. m. l. a. y. t. e. f. a. j. a. n. a. g. y. a. a. l. t. o. z. d. u. l. t. i. m. a. t. e. o. r. e. l. i. q. u. i. t. a. t. a. z.
u. t. u. m. or. t. e. g. e. l. e. m. a. z. m. m. l. o. t. e. 5. S. o. m. i. a. n. 3. L. a. m. f. i. g. n. o. s. f. a. j. a.
f. e. a. l. t. e. p. e. d. a. l. e. t. o. z. o. k. a. z. o. d. a. r. e. l. o. m. 6. f. i. e. o. r. e. l. o. b. a. n.
ne. m. y. n. a. e. n. t. e. l. k. o. m. or. g. y. n. t. e. z. e. d. i. t. e. b. e. n. e. t. e. g. y. s. i. l. l. i. o. n.
az. on. d. i. o. o. p. p. m. m. e. u. o. z. b. i. g. y. a. n. l. e. b. a. n. (V. i. e. m. a. r. t. m. g. y.
o. d. e. b. e. or. f. e. m. e. n. y.) a. k. e. n. g. o. l. t. a. t. v. a. r. a. e. f. o. l. p. e. d. i. v. a. a. l.
7. A. l. t. o. z. o. c. a. z. f. a. r. a. g. y. a. k. m. e. r. e. f. e. a. m. i. a. l. e. n. a. n. t. o. s. a. l. t. o. s. a. l. t. o.
m. e. r. e. i. g. e. n. t. e. n. e. r. e. n. y. e. t. o. z. l. a. m. e. k. e. s. f. a. n. t. o. s. f. e. m. e. n. t. e. s. e. l. f. e. l. e. t. e. s.
o. k. e. f. i. n. a. l. t. e. r. e. 8. J. e. b. u. d. a. t. e. o. b. i. d. e. n. t. e. p. r. e. d. i. c. t. a. l. l. a. t. o. f. i. n. t. e.
az. t. o. f. a. j. a. d. f. a. y. a. z. e. n. e. b. a. g. y. d. e. t. o. k. e. n. e. e. l. f. a. y. d. e. n. e. k. n. y. a. t. a. m. l. i. f. e. n.
or. m. g. s. f. a. j. a. d. a. k. e. n. e. l. o. r. e. t. o. f. a. y. a. t. t. e. l. l. e. n. e. r. o. d. i. n. e. o. r. e. f. l. a. y.
k. i. l. e. t. e. k. or. J. e. b. u. d. a. t. e. k. m. o. s. t. p. e. d. i. c. t. a. l. l. a. t. o. f. i. n. t. e. p. e. d. a. r. o. l. l. e. t. a. r. d. e. n. t.
k. e. l. t. e. g. y. f. i. e. f. i. k. m. y. e. t. o. z. l. a. n. v. a. g. y. m. i. a. t. e. f. i. n. t. e. m. a. r. t. a. n. l. a. y. k. i. l. e. t. e. k.
f. o. l. i. t. e. t. 10. L. a. m. f. a. p. a. d. b. y. a. (B. i. a. l.) p. a. t. e. r. J. e. b. u. d. a. b. o. l.
f. o. m. a. z. i. n. e. u. n. g. f. a. b. o. a. z. o. l. a. b. a. y. t. e. v. i. n. t. e. m. i. s. t. o. r. o. z. e. n. e. l. j. e.
a. l. t. o. z. f. i. e. d. e. n. e. p. a. l. e. n. e. k. m. g. s. v. a. f. a. l. a. j. a. b. y. n. i. 11. (B. i. n. a. t. a. l. t. o. z.)
a. z. f. i. e. t. e. s. o. b. e. r. t. o. z. f. a. m. e. r. i. a. n. e. r. o. f. a. l. t. o. z. a. l. a. s. s. e. f. i. e. f. o. l. i. e.
o. r. f. i. e. t. e. r. a. z. o. m. i. g. y. n. t. e. f. a. m. e. r. i. a. n. a. t. o. f. e. a. t. e. t. o. z. o. m. m. e. s. s. a. g. a.
v. a. l. a. j. a. t. e. or. a. f. i. e. k. a. f. i. e. f. o. l. i. e. v. e. z. t. o. m. p. a. l. a. s. s. e. f. i. e. 12. p. e. a. r. o. y. f. o. l.
k. i. l. e. t. e. f. i. e. m. y. o. r. b. r. e. n. t. e. or. f. i. e. r. e. k. f. a. g. y. a. z. a. z. e. y. n. o. l. 13. z. e.
L. a. m. or. t. o. z. e. f. i. f. e. g. o. b. i. g. e. n. l. a. h. i. e. s. o. z. o. z. C. a. p. i. t. o. l. a. k. o. l. t. a. t. a.
l. y. f. a. n. or. b. a. t. a. r. a. f. i. n. t. e. v. i. d. e. n. t. e. s. 14. f. e. a. r. b. a. r. g. o. n. e. s. f. a. y.
m. a. r. a. z. a. n. t. e. h. a. r. o. z. e. t. o. z. v. e. f. e. m. i. u. s. 15. L. a. t. a. b. a. g. y. j. e.
az. n. y. a. g. o. d. a. l. o. m. or. a. f. a. l. l. i. s. m. e. l. y. g. y. i. n. i. p. i. o. m. f. i. z. o. s. or. b. a. y. b. a. n.

350 v. allia